

ZEKÎ DİVANİ ÜZERİNE*
Gülay Şahin

Öz

Bu çalışmanın konusunu divan şairi Zekî ve onun tek eseri Divan'ı oluşturmaktadır. Yapılan araştırmalar, şairin 19. yüzyıl divan şairlerinden olduğunu göstermektedir. Kaynaklarda, hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadığımız Zekî, şiirlerinde ehl-i beyt ile ilgili kavram, terim ve temaları sıkça kullanmaktadır. Şairin tek nüshadan oluşan Divan'ı otuz varaktır. Çalışmada Zekî'nin hayatı, dili, şiir, din ve tasavvuf anlayışı üzerine tespitler yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Zekî, Divan, Divan Şiiri.

ON THE ZEKÎ'S DİVAN

Abstract

The subject of this study is Divan poet Zekî and only work his Divan. The research shows that poet is one of the nineteenth century poets. Zekî who we have not seen on any information in the literature, frequently uses about the ahl-i beyt concepts, terms and themes in poetry. With a single copy of the poet's Divan consists of thirty leaf. In this study determinations were made on Zekî's life, understanding of poetry, language, religion and mysticism understanding.

Key words: Zekî, Divan, Divan Poetry.

GİRİŞ

Türkiye'de Eski Türk Edebiyatı araştırmaları, büyük oranda divan metinleri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Divan edebiyatının önemli

* Bu makale, 2008 yılında Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anadilim Dalı'nda "Zekî Divanı, İnceleme-Metin-Dizin" adıyla Yrd. Doç. Dr. Abdülkerim GÜLHAN danışmanlığında hazırlanmış yüksek lisans tezinden hareketle yazılmıştır.

* Bilim uzmanı.

şairlerine ait divanlar, edisyon kritik yöntemi ile araştırmacıların dikkatine sunulduğu gibi bazıları üzerinde tahlil çalışmaları da yapılmaktadır. 2008 yılında tarafımdan hazırlanan yüksek lisans tezinde Zekî adlı şairin Divanı günümüz harflerine aktararak incelenmiştir. Divan şairi Zekî'yi ve eserini tanıtmaya yönelik makalenin verileri, bu yüksek lisans tezine dayanmaktadır (Şahin 2008). Makalede Zekî'nin hayatı, şiir görüşü, dil ve üslubu, dini-tasavvufi anlayışı, Divanında yer alan şiirlerinden hareketle incelenmiş, Divan ile ilgili temel bilgilere yer verilmiştir.

1. Zekî'nin Hayatı

Yapılan araştırmaya göre Zekî adını taşıyan birkaç şair bulunmaktadır. Bu şairlere Belîğ, Safâî ve Güftî'nin tezkirelerinde, Şeyhî'nin Vekâiyü'l-Fudala adlı eserinde rastlanmaktadır.

Zekî adlı şairlerden birincisi; İsmail Belîğ'in "Nuhbetü'l-Âsâr Li- Zeyli Zübdetü'l-Eş'âr" adlı eserine göre Kasımpaşalıdır ve tam adı Zekî Halil Efendi'dir. 1061 (1650) senesinde ölmüştür (Abdülkadiroğlu 1985: 177). Aynı şair Safâî'nin "Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idi'l-Eş'âr" adlı tezkiresinde, önceki bilgilere ilaveten "Devrân Bacı Oğlu" ismiyle meşhur olduğu, ilim tahsil ettiği ve Mısır kadılığı yaptığı ve tarihleriyle ünlü olduğu belirtilmektedir. Ancak ölüm tarihi 1115 (1703) senesi olarak gösterilmektedir (Çapan 2005: 266).

Tezkirelerde geçen Zekî adlı ikinci şair için; Belîğ'in tezkiresinde kim olduğu ile ilgili olarak sadece "Ali Efendidür" ifadesi geçmektedir (Abdülkadiroğlu 1985: 177). Safâî'nin tezkiresinde ise Bosnalı olduğu, Şeyhülislam Yenişehirlî Ali Efendi'nin kethüdalığını yaptığı yazmaktadır. Ölüm tarihi ise 1122 (1710) olarak gösterilmektedir (Çapan 2005: 267). Bu şair, Tuhfe-i Nâilî'de "Kethüda Ali Efendi" olarak yer almaktadır. Şeyhülislam Ali Efendi'nin kethüdası olduğu, kimya ile uğraştığı ve 1162 (1748) yılında vefat ettiği kaydedilmiştir (Kurnaz 2001: 390).

Bir diğer Zekî adlı şair Safâî'nin tezkiresine göre Boluludur. Ahmet adıyla bilinir. Müderrislik, İzzet Efendi'nin sadrazamlığı sırasında da tezkirecilik yapmıştır. 1094 (1682) yılında vefat etmiştir (Çapan 2005: 266).

Güftî'nin "Teşrifâtü's-Şu'arâ" adlı eserinde "Mevlânâ Zekî-i Sitanbûlî" adı geçmektedir. Ancak eser manzum olduğu için ve şair ile ilgili söylenenler şairin sanatına övgü niteliği taşıdığı için şairin kimliği hakkında bilgi edinilememektedir. Madde başından anlaşıldığı gibi İstanbullu olduğundan, yukarıda zikredilen Kasımpaşalı Zekî ile aynı kişi olduğu düşünülebilir (Yılmaz 2001: 132).

Mehmet Nâil Tuman'ın "Tuhfe-i Nâili" adlı eserinde de Zekî isimlerine rastlanmaktadır. Bu eserde geçen Zekîlerden ilki Refik Efendi'nin oğlu Mehmet Zekî Dede'dir. Aslen Bursalı olan Mehmet Zekî Dede, Üsküdar Mevlevihanesi'nde şeyhlik yapmış ve Miladi 1886 yılında vefat etmiştir. Mehmet Zekî'ye ait bir şiirin yer aldığı bu kaynakta şaire ait bir divandan veya başka bir eserinden bahsedilmemektedir (Kurnaz 2001: 288).

"Tuhfe-i Nâili"de yer alan Zekî isimli şairlerden bir diğeri ise Salih Zekî'dir. İsparta'da 1212 (1797) yılında doğduğu söylenen şair hakkında başka bir bilgi verilmemiştir (Kurnaz 2001: 390)

Araştırma sonuçlarına göre Zekî adındaki bu şairlerin, Divanı incelenen Zekî ile ilgisinin olmadığı sonucuna varılmıştır. Çünkü yukarıdaki şairlerin ölüm tarihlerine göre XVII. ve XVIII. yüzyıllarda yaşadığı görülmektedir. Ayrıca tezkirelerde bu şairlerin şiirlerinden verilen örnekler, şairin Divanında yer almamaktadır. Oysa Zekî Divanı'nı çalışılma nedeni, şairin adının kaynaklarda geçiyor olmasıdır. Ancak Divanı incelenen şairin, adına tarih yazdığı kişilerin XIX. yüzyılda yaşamış olması ve eser rakamlar halinde verilmiş tarihler, şairin XIX. yüzyılda yaşamış olduğunu kesinleştirmektedir.

Tezkireler dışındaki kaynaklarda yapılan taramada; Bursalı Mehmed Tahir Bey'in "Osmanlı Müellifleri", İbnülemin Mahmud Kemal İnal'ın "Son Asır Türk Şairleri" ve Mehmed Süreyya'nın "Sicill-i Osmanî" adlı eserlerinde Zekî adı geçmektedir. Ancak bu eserlerde adı geçen kişilerin, Divanı incelenen şair olduğuna dair bir delil bulunamamıştır. Saadetin Nüzhet Ergun'un "Türk Şairleri", Muallim Naci'nin "Osmanlı Şairleri" adlı eserlerinde ise şairin adı geçmemektedir. Sonuçta her el yazması eser, müellifi bilinsin veya bilinmesin okunmaya ve incelenmeye değerdir.

2. Divanı

Zekî'nin bilinen tek eseri Divan'ıdır. Divan 19. yüzyılda istinsah edilmiştir. Toplam 30 varaktan oluşan eserin her varağı 30 satırdan oluşmuştur. Talik hattıyla yazılan eserin bilinen başka bir nüshası yoktur. Eser Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Demirbaş olarak 35515 numarada kayıtlıdır. Başlıklar ve mahlas kırmızı mürekkeple, ana metin ise siyah mürekkeple yazılmıştır. Yazıları çevreleyen kırmızı bir cedvel kullanılmıştır. Kitabın cildi mıkleplidir. Cildin sırtı bordo meşindir ve üstü kâğıt kaplıdır. Varak ebatları 232x154(170x85)'tür. Her sayfa iki sütundan oluşmuştur.

Divan, kendinden başka iki eserle birlikte, tek bir ciltte toplanmıştır. Cilt 191 varaktır. Kitabın 1a-86a varakları arasında

Tercemetü'l-Işk, 90b-159a varakları arasında ise Hüsnü't-Te vessül Fi'n- Nehâr Ve'l-Leyl Bi-Salati-ş-Şeyh Şemayil adlı eser bulunmaktadır. Divan ise 160b-190a varakları arasındadır. Zekî Divanı'nın yanında bulunan diğer eserlere bakıldığında Tercemetü'l-Işk'ın 1865 yılında istinsah edildiği ve III. Selim zamanında İstanbul'a gelen Nakşibendî şeyhi Muhammed Nakşibendî'nin Sadrazam Mehmed İzzet Paşa'ya sunduğu Meslekü'l-Envâr'ın tercümesi olduğu anlaşılmaktadır. Hüsnü't- Te vessül Fi'n-Nehâr Ve'l-Leyl Bi-Salati-ş-Şeyh Şemayil ise Seyid Ali Rıza b. Hüseyin'e aittir ve 1811 yılında istinsah edilmiştir.

Bazı varakların derkenarlarında “Sehv olunmuş” başlığıyla şiirler vardır. Divanın içeriğinde kaside, mersiye, medhiye, müseddes, tahmis, murabba, şarkı nazım şeklinde şiirler vardır. Bunların dışında eserde beytler, tarihler, tamamlanmamış bazı şiir ve gazeller, manzum bir mektup ve cevabname başlıklı bir şiir bulunmaktadır. Eser müretteb divan olmakla birlikte bazı şiirlerle tertip bozulmuştur. Divanın görünüşü estetik özelliklere sahip değildir. Satırlar eğik yazılmıştır ve satır araları bozuktur. Yer yer mürekkebin dağılmış olduğu ve bazı kelimelerin silikleştiği görülür.

Başlangıç: Kulzüm-i lûsf u mürüvveddür 'Ali Bagr-ı
bî-ka'r-ı fütüvveddür 'Ali Son: Ser Agmedde idüb
magv-ı vücûd
Olasın vâsıl-ı envâr-ı şehûd

3. Kişiliği

3.1. Edebî Kişiliği

19. yüzyıl, divan şiirinin yavaş yavaş tarih sahnesinden çekilerek, yerini yeni Türk şiirine bıraktığı bir dönemdir. Mine Mengi, bu dönemde tıpkı Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde olduğu gibi çöküş döneminde de dini-tasavvufi şiire ilginin arttığını belirterek genelde şairlerin bir tarıkata mensup olduğunu söyler (Mengi 1997: 234). Zekî Divanı'nda da tasavvuf tesiri yoğun bir şekilde görülmektedir. 19. yüzyıl şairi Zekî, muhtemelen tasavvuf düşüncesinin güçlü olduğu bir muhitte yetişmiştir.

3.1.1. Şiir Anlayışı

Divan şiirinin kendine özgü bir anlam dünyası, kuralları ve sistematığı olduğu için aslında, şairlerin eserleri içerisinde ifade ettikleri şiir görüşleri genellikle kalıplaşmış ifadelerden, şiir sanatıyla ilgili herkes tarafından kullanılan kelime ve terimlerden ibarettir. Zekî'de de bu durum söz konusudur. Zekî şiirlerinde şiir sanatıyla ilgili olarak; “hâme, zebân, ekâlim-i suhân, nâdire-güftâr, nazm, eş'âr, şair, harf, mısra, beyit, divan, beyân, belâgât, gûne, ter, nâzik-tab', bîkr-i ma'nâ, sade gazel, mu'ciz-edâ, mazmûn-ı nev, tanzir etmek” ifadelerini kullanmıştır.

Şiirlerinde Fuzûlî, Şem'î, Hamdî gibi şairlerin adlarını anmış, Fitnat Hanım'ın Divanına da bir övgü yazmıştır. Bu da şiir sanatında kimleri dikkate değer bulduğunun göstergesidir:

Haddim ne ben kimüm ki Fuzûliyle söyleşem Feyzün
'inâyet itnese hüsn ü edâ bana (G.14/10)

Duyamaz girsem eger mûr-ı za'îfün gözine Ey Süleymân-ı
zamân şöyle za'îf oldı tenüm (Tah.2/4)
(Nabi ve Baki'de de bu ifade vardır.)

Şem'iyem gûşe-i meyhâneyi virmem felege Gülşen-i bâg-ı
cinândan bana yegdür vatanum (Tah.2/5)

Zevk-bahşâ dile dîvân-ı şerîf-i Fitnat Şevk-efzâ dile dîvân-ı
şerîf-i Fitnat

Sübha-i la'1 ü yâ nazmları harf-be-harf Dürr-i yektâ dile dîvân-ı
şerîf-i Fitnat

Mısrâ'-ı beytleri her birinün bir gûne Hüb-ı zîbâ dile dîvân-ı
şerîf-i Fitnat

Hûblar koynına girdüğü için mi bilmem Böyle ra'nâ dile
dîvân-ı şerîf-i Fitnat

Vaşf-ı dildâra Zekî mihr-i vefa eyle bular Geldi hemtâ dile
dîvân-ı şerîf-i Fitnat (G.30)

Zekî bu gazeline çağdaşı olan Fitnat Hanım'ın divanını başlıca konu yapmıştır. Fitnat Hanım'ın divanı şiirde bu kadar övülmesine rağmen, divanı güzel yapan şeylerin neler olduğu ile ilgili fazla bir fikir edinilememektedir:

Çamdî-veş bir şâ'ir-i nâzik-edâ eş'ârını
Gerçi tanzîr eylemek olur belâgatden eser (G.58/6)

Bu beytinde Zekî, Hamdi adlı şairin şiirini tanzir etmekten bahsetmekte, şiirlerinin belâgatli olduğunu söyleyerek onu övmektedir.

3.1.2. Kullandığı Nazım Şekilleri ve Türleri

Nazım şekillerinin dökümü:

Gazel 191

Murabba	6
Muhammes	2
Tahmis	7
Müseddes	7
Şarkı	6
Terkib-i bend	1
Tarih	11
Mesnevi	2
Beyt	7
Nâ-tamam şiir	4
Toplam:	248 şiir

3.1.2.1. Kasideler

Divanda dört adet kaside bulunmaktadır. Bu kasideler “Mersiye” başlığını taşımaktadır. Divanda gazellerden önce “Destur” başlığını taşıyan on beş beyitlik bir şiir bulunmaktadır. Tür itibariyle “Elifnâme” niteliğindeki şiir, beyit sayısı ve kafiyeleşiminin aa ba ca... şeklinde olması gibi nedenlerle kaside kabul edilebilir. Kasidelerde Kербela olayına karşı duyulan üzüntü, Yezit’e duyulan öfke, ehl-i beyte ve on iki imama, özellikle Hz. Hüseyin’e karşı beslenen sevgi ele alınmakta; nesib, teşbih, girizgâh vb. klasik kaside bölümleri yer almamaktadır.

3.1.2.2. Tarihler

Türk ve Fars edebiyatlarında bir olayın gerçekleştiği yılı işaret etmek için, ebced yöntemi veya ima yoluyla tarih düşürülmüştür (Bilgegil 1989: 346). Şair Zekî de tarih düşürme sanatıyla ilgilenmiş, devrinde yaşamış önemli kişiler ve onların çocukları ile ilgili tarihler yazmıştır. Bazı tarih metinlerinin yanında, rakamsal değerler bulunmaktadır. Divanlardaki tarih metinleri, şairlerin kelimelerle oynayabilme yeteneğini göstermelerinin yanında; şairlerin o dönemde kimlerle yakınlıklarının bulunduğu, hangi devirde yaşadıkları hususunda fikir vermektedir. Zekî hakkında bilgi bulunamadığından, Divanındaki tarihler büyük önem arz etmektedir. Nitekim şairin adına tarih düşürdüğü kişiler ve tarihlerin yanında bulunan rakamlar, XIX. yüzyılı işaret etmektedir. Zekî’nin, adına tarih düşürdüğü kişiler ve tarihlerin yazılma sebepleri şöyledir:

1. Nurullah Paşa’nın oğlu Muhammed Cemalettin Paşa’nın oğlu Miri Cemil’in doğumu,
2. Keçecizade İzzet Molla’nın oğlu Murat Molla’nın doğumu,

3. Osman Nuri Paşa'nın kızının doğumu,
4. Osman Nuri Paşa'nın Edirne'de mescit inşa ettirmesi (1243/1827),
5. Zali Paşa Medresesi'nde yirmi yedi sene inzivada bulunmuş olan Mustafa Hafız Baba'nın ölümü,
6. Salih Paşazade Süleyman Bey'in oğlunun doğumu,
7. Galip Paşa'nın Boğaz muhafazasına memur olması (1239/1823),
8. Naci Baba'nın ölümü,
9. Edirne Valisi Mehmet Esat Paşa'nın vezareti.
10. Nurullah Paşa olarak tanınan Yesallah Paşa Efendinin oğlu Mehmed Cemalettin Bey Efendi'ye yazılan tarih (1242)

3.1.2.3. Musammatlar

Zekî'nin divanında 6 murabba, 2 muhammes, 7 tahmis, 7 müseddes, 6 şarkı, 1 terkib-i bend olmak üzere toplam 29 musammat bulunmaktadır.

Murabbalardan biri “Vasf-ı Hazret-i Şâh-ı Merdân” başlığını taşımaktadır. İki şarkı, musammat şarkı niteliğindedir. İki müseddes medhiye nazım türünde yazılmış ve “Medhiyye” adıyla başlıklandırılmıştır. Musammatlarda işlenen konular ise şu şekildedir: Murabbalardan iki tanesi Hz. Ali'ye duyulan sevgiyi ele almıştır. Bir tanesinde tasavvufî olup, kesrette olmaktan duyulan üzüntü, vahdete ulaşma isteğinden bahsedilmiştir. Diğerleri ise âşıkâne olup, klasik divan şiiri mazmunlarıyla sevgilinin güzelliklerini övmüştür. Şarkı, muhammes ve tahmisler âşıkâne olmakla birlikte, özellikle muhammeslerde aşkın ve ayrılığın verdiği üzüntü ve eziyetler ele alınmaktadır. Müseddeslerin ise bir kısmı âşıkâne, bir kısmı tasavvufidir. Tasavvufî müseddeslerinden bir tanesinin türü tevhit'tir. Diğerinde Abdülkadir Geylânî'nin yolunda olduğu anlatılmış, birinde ise felekten şikâyetçi olunmuştur.

3.1.2.4. Gazeller

Zekî'nin Divanında pek çok şairin divanında olduğu gibi gazeller geniş yer tutar. Toplamda 191 tane olan gazellerin çoğu beş beyitlidir. Gazellerden üç tanesi müstezat gazeldir. Bazı gazeller der-kenarlara yazılmıştır. Divan'daki 94. Gazel ise Farsçadır.

Gazellerin konusu genellikle tasavvufidir. İlk beş gazel naat türündedir. Gazellerde Allah aşkı ve Allah'a yakarış, Allah'a karşı duyulan mahcubiyet, masivanın verdiği sıkıntılar, Kerbelâ olayına karşı

duyulan üzüntü, Hz. Ali, Hz. Hüseyin, Abdülkadir Geylani, Hacı Bayram-ı Veli sevgisi gibi tasavvufi konuların yanında; sevgilinin güzellikleri, aşk, hasret acısı, felekten şikâyet gibi konular da işlenmiştir.

3.1.2.5. Beyitler

Divanda toplam yedi beyit bulunmaktadır. Bunlardan bir tanesi musammatların içinde, diğerleri ise tarihler ile gazeller arasında yer almaktadır.

3.1.2.6. Mesneviler

Divanda mesnevi şeklinde kafiyelenmiş üç tane şiir bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Şeyh Hasip Efendi adlı kişinin Zekî'ye yazmış olduğu bir şiirdir ve yirmi sekiz beyittir. Bu şiiri Zekî, başlıkta manzum ve mensur bir latife, zarif bir şaka olarak değerlendirmektedir. Hemen arkasından “Cevâb-nâme-i fakîr” başlığıyla Zekî'nin mesnevi şeklinde kafiyelenmiş şiiri gelmektedir. Bu şiir ise kırk beyittir. Üçüncü şiir ise münacat türündedir.

3.1.2.7. Diğer Şiirler

Divanın sonunda “Nâ-tamâm ba'z eş'âr” başlığıyla şairin yarım kalmış şiirleri vardır. Bunlardan ilki bir müseddes görünümündedir. Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün ölçüsünü taşıyan bentlerin kafiyelenişi aaaabb cccdd eeeff... şeklindedir. Bu müseddesin arkasından üç beyitlik bir gazel, 1242 rakamlı ve Nurullah Paşa olarak tanınan Yesallah Paşa Efendinin oğlu Mehmed Cemalettin Bey Efendi'ye yazılmış bir tarih ve sekiz beyitten oluşan mesnevi şeklinde kafiyelenmiş bir şiir gelmektedir.

3.1.3. Kullandığı Vezinler

Remel Bahri

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün

Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün

Muzârî Bahri

Mef ûlü/ Fâ'ilâtü/ Mefâ'ilü/ Fâ'lün

Mef ûlü/ Fâ'ilâtün/ Mef ûlü/ Fâ'ilâtün

Seri' Bahri

Müfte'ilün/ Müfte'ilün/ Fâ'ilün

Hezec Bahri

Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün/ Mefâ'îlün Mef

ûlü/ Mefâ'îlü/ Mefâ'îlü/ Fa'ûlün Mefâ'îlün/

Mefâ'îlün/ Fa'ûlün Recez Bahri

Müstef ilün/ Müstef ilün/ Müstef ilün/ Müstef ilün Müstef ilâtün/

Müstef ilâtün/ Müstef ilâtün/ Müstef ilâtün Müctes Bahri

Mefâ'îlün/ Fe'îlâtün/ Mefâ'îlün/ Fe'îlün

3.1.4. Dili

Yüzyıllardır süregelen divan şiiri geleneği, XIX. yy.'da pek çok temsilci yetiştirmiştir. Edebiyatta Namık Kemal ve Şinasi gibi ediplerle yeni bir anlayış doğuyor olmasına rağmen, klasik şiir yine rağbet görmüştür. Ancak ortaya konulan eserler anlam derinliğinden yoksun vezinli ve kafiyeli sözler olmaktan öteye gidememiştir. Şairler, Enderunlu Vasıf, Keçecizade İzzet Molla gibi birkaç güçlü şair dışında, önceki yüzyılın ikinci derece şairleri seviyesine bile erişememişlerdir (İsen ve diğerleri 2003: 153). Bu yüzyılda on sekizinci yüzyılın üslup açısından genel havası devam etmiş, Sebk-i Hindi ve Mahallileşme akımının tesirleri sürmüştür. Zaten divan edebiyatının devrinin sona ermeye yüz tuttuğu bu dönemde yeni bir üslup denendiğini söylemek mümkün değildir.

Zekî'nin, eserinde kullandığı dile gelince ne çok ağır, ne de çok sadedir. Şiirlerinde Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları yoğun bir şekilde kullanmıştır, âyetlerden alıntılar yapmış, Farsça gazeller, Arapça mısralar yazmıştır. Günlük konuşma dilinin imkânlarından faydalanmış, deyimlere, seslenme edatlarına, soru cümlelerine sıkça yer vermiştir. Zekî'nin Divanında ikili ve üçlü tamlamalar geniş yer tutmaktadır. Ayrıca şairin bazı gazel ve musammatlarında bulunan âyetlerden alıntılar, Farsça gazeller ve Arapça mısralar, onun Arap ve Fars dilini bildiğine dair işaretlerdir. Örneğin Divan'da bulunan ikinci müseddesin bentlerinin son iki mısrası Arapçadır ve bu son iki mısra her bentin sonunda aynen tekrarlanarak mütekerrir bir müseddes oluşturulmuştur:

Dîdelerüm eşke bedel kan döker Bir nîgeh-i lûtf ile kılmaz nazar
Âh iderek nâleler itsem eger İtmez o seng-i dile aşlâ eser Âh
mine'l-'aşkı ve hâlâtihî

Ahraka kalbî bi-harârâtihi (Müs.2/4)

Zekî'nin dili gâyet sade kullandığı şiirleri de vardır. Bu sadelik özellikle gazellerinde dikkati çekmektedir. Aşağıdaki gazelinde şair gâyet sade bir dil kullanmış, gazelin kafiye düzenini “sarışınca, barışınca, erişince, yazışınca” gibi Türkçe kelimelerle oluşturmuştur.

Dil dil-bere dil-ber dile bir gün **sarışınca**
Ölmez mi rakîb ‘âşık u ma‘şûk **barışınca**

‘Âşık nice cân virmesün agyârun eliyle
Gönlüm gibi ol kâkül-i müşgîn **karışınca**

Şevk-âver-i cem‘iyyet-i ‘uşşâkdur ol şûh Pür
neş’e latîfile huşûsâ **erişince**

İstermiş ola ehl-i harâbat ile hem-dem
Terk itmedin etvârını kendi **duruşınca**

Bu bezm-i mahabbetde eyâ zâhid-i hod-bîn
Zann itme sana yer vireler öz **karışınca**

Bir ‘ârife peyrev ola gör sevk-i hünerde
Yoksa ki sana bezmi virürler **arışınca**

Kalmaz Zekî şeb-dîz-i hayâlîm bu revşde Akrânıla
meydân-ı hünerde **yazışınca** (G.156)

Zekî günlük konuşma diline ait olan bazı kelimeleri ahenk unsuru olarak kullanmaktadır. Aşağıdaki beyit ve mısralardaki koyu renkli ifadeler günlük konuşma dilinin unsurlarıdır:

Tegâfûl kılma dâm-ı zülfe düşme **âh vâh** itme (G.157/1b)

Rahm kıl ey dil-rubâ ben yandım **Allâh ‘aşkına** (G.164/1b)

Mey-i gaffet ile câm-ı dili toldurmadan **geç git** (G.26/4b)

Allâh Allâh bu ne şan‘at kudret (G.31/3b)

Mürdeye bahş-ı hayât itmek ona **işden mi** (G.37/3a)

Baş ağrıtmaya yüri ey vâ‘iz amân eyleme pend (G.37/5b)

Kerem it dâ‘ire-i kurbete **yol vir gideyim** (G.117/1b)

3.2. Fıkrî Kişiliği

3.2.1. Dinî-Tasavvufî Dünyası

3.2.1.1. Din

Allah

Zekî Divanı'nda din, şiirin önemli konularından birisidir. Hatta Zekî'nin şiirinde en temel unsurun din ve dinle bağlantılı mevzuların olduğunu da söylemek mümkündür. Zekî, Allah'a tam anlamıyla teslim olmuştur. Şiirlerinde sık sık O'na yalvarmakta ve O'ndan yardım istemektedir. Zekî'nin şiirinde Tasavvufun tesirlerini de açıkça görmek mümkündür. Şiirlerinde en çok talep ettiği şeylerden birisi vahdete ulaşmaktır. İsteğinin gerçekleşmesi için yine Allah'tan yardım ister. Kesretten kurtulup vahdete ermeyi talep eder:

'Azm-i kûy-ı yâr idüb düşdüm diyâr-ı gurbete Hayf âhir
çıktdı râhim seng-lâh-ı kesrete Yol yanıldım gün gurûb itdi
makâm-ı vuşlata Çâresiz kaldım Zekî oldum mukârin
mihnete Kimseden ümîd-i istimdâd gelmez yâdına Ey
benüm feryâd-res Rabbim iriş imdâdına (Müs.1/5)

Divandaki şiirlerde Allah'a tam teslimiyet vardır. Dünyada gerçekleşen her şey Allah'ın izni ve bilgisi dâhilinde gerçekleşmektedir. Kula düşen ise sabrederek sürekli Allah'a yalvarmak, O'ndan yardım istemektir. Bu şekilde insan, dünyadaki sıkıntılardan kurtulabilecektir: Hüsni-zann eyleyi gör ey Zekî cümle nâsa Hayr u şerr cümlesi çün Hazret-i Mevlâdandır (G.53/5)

Her ne eylerse cihânda Hazret-i Hakkdur Zekî Emr-i Hakka
dâ'imâ cân ile me'mûrlardanuz (G.81/5)

Mihnete eyle tahammül gönül Allâh kerîm
Kıl hemîn Hakka tevekkül gönül Allâh kerîm (G.123/1)

Peygamberler

Zekî'nin eserinde, Hz. Süleyman, Hz. Yusuf, Hz.İsa, Hz. Hızır ve Hz. Muhammed olmak üzere beş peygamberin adı geçmektedir. Şiirlerde Mustafa, Ahmed, Hakk rehberi, Rehber-i şehr-i hakikat, hidâyet meş'ali adlarıyla anılan Hz. Huhammed, Divan'da en çok zikredilen peygamberdir. Zekî, Hz. Muhammed'in âlemin övüncü, kerem sahibi, cihanın padişahı, Allah'ın sevgilisi, dünyadaki canlıların rehberi, peygamberlerin en hayırlısı, dinin sultanı, kulların en büyük yardımcısı, şefaâtçisi olduğunu çeşitli şiirlerinde dile getirmiştir. Ayrıca belirtmek gerekir ki, şair, Hz. Ali'yi ve çevresindekileri konu ettiği pek çok şiirinde

Hız. Muhammed'e de yer vermiştir. Hız. Peygamberi anlatan aşağıdaki şiirde şair, onun pek çok niteliğini saymıştır:

Dür-rî deryâ-yı ahad Ahmed Muhammed Muştafâ Gevher-i
kenz-i şamed Ahmed Muhammed Muştafâ

Revnâk-ı şadr-ı harîm-i bezm-i hâş-ı Kirdgâr Şâhid-i tâhâ-sened
Ahmed Muhammed Muştafâ

Katre-i lûtfunda müstagrak cemî'-i kâ'inât Pâdşâh-ı nîk ü bed
Ahmed Muhammed Muştafâ

Enbiyâ vü mürselîne iktisâb-ı dergühün Devlet-i rûz-ı ebed
Ahmed Muhammed Muştafâ

Cân atub dergâhuna geldi Zekî-i bî-nevâ
El-amân ah itme redd Ahmed Muhammed Muştafâ (G.1)

Dört Halife

Divan'da dört halifenin adı aynı beyitte bir kez geçmektedir. Zekî, Galip Paşa'nın boğazda görev alması üzerine yazdığı tarihte aşağıdaki beyti kullanmıştır:

Bûbekir haslet 'Ömer savlet ü 'Osmân menkabet Hem 'Alî-
sîret mu'in-i derd-mendân bâ-devâm (T.9/27)

Zekî'ye göre Galip Paşa, Hız. Ebu Bekir mizaçlı, Hız. Ömer gibi sert, Osman gibi menkıbevi nitelikli ve Ali ahlaklıdır.

Hız. Ali, İslam tarihinde önemli bir yere sahiptir. Alevîlik'te ise Ali sevgisi ve Ali'ye bağlılık her şeyin üzerindedir. Aslında Ali sevgisi yalnız Alevî-Bektaşî edebiyatını değil din etkisindeki edebiyatın bütününe etkilemiş bir olgudur (Özkırımlı 1993: 194).

Divan'da Hız. Ali; Haydar, Murtazâ, Haydar-ı Kerrâr ve Şâh-ı Merdân gibi adlarla geçmektedir. Divan'ın Vaşf-ı Hazret-i Şâh-ı Merdân adını taşıyan şiirle başlaması, Hız. Ali'nin, Zekî'de özel bir yeri olduğunun göstergesidir:

Kulzüm-i lûtf u mürüvvedür 'Ali Bahr-ı bî-
ka'r-ı fütüvvedür 'Ali Hâzin-i sırr-ı Cenâb-ı
Kibriyâ Nokta-i bâg-ı nübüvvedür 'Ali
(Mur.1/1)

Şeklinde başlayan şiirde Hız. Ali'nin hikmet kaynağı, Allah'ın kudret eli, kahramanlık meydanının merdi, Hayber fatihi, âleme hidayet güneşi, hakikat meydanının aslanı, vahdet çölünün süvarisi, âleme rahmet, Zülfikâr sahibi, bütün peygamberlerin sevgilisi, bütün

peygamberlerin ilmine vakıf, Hz. Muhammed'in yoldaşı, velayet mülkünün amiri olduğu söylenir. Zekî, diğer bir şiirinde Hz. Ali'yi överek ondan yardım dilemektedir:

Rehber-i ser-hakikat yâ'Alî sensin ezel Tut elim ey
pâdşâhum olmuşam ben pür-günâh

Server-i 'âlemsin ey şâh hem vaşî-i Muştafâ Hâk
dergâhuna yüz sürdü ezel bu rû-siyâh

Nûr-ı yektâ-yı ezelsin mahlaşun a'lâ senün Sırr-
ı rûh-ı Muştafâsın yâ 'Alî bî-iştibâh

Hâk-i pâ-yı Murtazaya sür yüzün gel ey Zekî 'Aşk ile vaşf
it 'Ali'yi şevk ile sen söyle âh (G. 165)

Divan'da en fazla ismi geçen şahsiyetlerinden birisi de Hz. Hüseyin'dir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da şehit edilmesi de bu bağlamda ele alınmıştır. Zekî'nin Kerbela üzerine yazdığı çok sayıda beyti vardır. Ayrıca şair, Hz. Hüseyin'in matemini konu alan mersiyeleler de yazmıştır. Şairin Kerbela ile ilgili yazmış olduğu mersiyeleler "Zekî Divanı ve Divan'daki Kerbela Mersiyeleleri Üzerine Bir Değerlendirme" adlı makalede ayrıntılı olarak incelenmiştir (Şahin 2011).

Kerbela Olayı, İslam tarihinin önemli olaylarından birisidir. Hz. Hüseyin'in Kerbela'da susuz bırakılarak öldürülmesi, bu olayın daha sonraki yıllarda matem havasında anılmasına neden olmuştur. Diğer bir ifade ile Kerbela Olayı, sadece dini bir hareket çerçevesinde kalmamış, siyasal birtakım sonuçları olmuştur. Kerbela, hem yazılı hem de sözlü Türk edebiyatında çeşitli şekillerde yansımaları bulmuştur. Özellikle Hz. Ali sevgisini öne çıkaran tarikatlara mensup şairlerin şiirlerinde bu olaya büyük yer ayrılmıştır.

Zekî'nin şiirinde de Hz. Hüseyin, Kerbela, Muharrem matemini gibi kavramlara sıklıkla rastlamaktayız. Zekî'nin Kerbela üzerine yazdığı şiirlerden biri şöyledir:

Sînemi çâk itdi dest-i gam yâ Şâh-ı Kerbelâ
Dîdeden 'aşkunla aksın nem yâ Şâh-ı Kerbelâ

Tîg-ı derd ü mihnetün bin pâre kıldı bagrumı
Hazretinden dil diler merhem yâ Şâh-ı Kerbelâ

Rûz şeb yanmakda cân u dil firâkunla hemîn
Çekmede ejder misâli dem yâ Şâh-ı Kerbelâ

Gark-ı hûn-âb-ı belâ olsam yine senden ümîd
Eylertüm dâ'im temennâ em yâ Şâh-ı Kerbelâ

Kelb-i dergâhun gulâm-ı derdmendün bu Zekî Oldı
gurbetde esîr-i gam yâ Şâh-ı Kerbelâ (G.12)

Şair, Kerbela konulu diğer bir mersiyesinde (179b/4) Muharrem ayının geldiğinden bahseder ve gönlüne ah edip ağlamasını söyler. Bu ayda Hz. Hüseyin'in öldüğünü söyleyen şair, ağlanarak canın kebab edilip sinenin parçalanması gerektiğini vurgulayarak, yemenin içmenin bırakılmasını öğütler. Bu ayda her zaman Yezid'e lanet edilmesini ekler.

Alevi-Bektaşî inancına göre Hz. Muhammed'in ve Hz. Ali'nin soyundan gelen 12 imam vardır. Bunlar Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Zeynelabidin, Muhammed Bâkır, Câfer-i Sadık, Musa Kâzım, Ali Rızâ, Muhammed Takî, Ali Nakî, Hasan-el Askerî ve Mehdî'dir.

Zekî, on iki imamın adını anarak onlara dua ettiği gibi onlardan yardım da dilemektedir:

Hem İmâm-ı Hasan ol hulk-ı rızâ lûtf-ı 'amîm Hem
de ol şâh-ı şehîdân 'azîzü'n-nebî (K.2/22)

Zeynü'l-âbid ile hem Bâkır u Câfer Kâzım Şeh Rızâ
ile Takî hem Nakî ümm ü Nebî (K.2/23)

'Askerî Mehdî için çâr-deh-i ma'sûm-ı Hudâ Zekî
bahş it eger var ise terk edebî (K.2/24)

Olsun ervâg-ı imâmâna salât ile selâm
Heme demdür heme ân tâbe ilâ-yevm-i kıyâm (K.2/25)

3.2.1.2. Tasavvuf

Tasavvuf, dünyanın süsünden yüz çevirmek, insanların geçmişten günümüze meylettiği fani zevklerden korunmak ve Hakk'a yönelmektir. Tasavvufta amaç, Allah'ın rızasını kazanmak için nefsi arındırmak, güzel ahlak sahibi olmaya çalışmaktır (İz 1997: 31). Diğer bir ifade ile maddeden daha ziyade mananın ön plana çıkarılarak düşüncenin dolayısıyla insanın olgunlaşmasını sağlamak, böylece derinlikli ve çok boyutlu bir kavrama refleksi geliştirmek olan bu evrensel faaliyetin İslâm medeniyeti dairesinde şekillenmiş biçimine tasavvuf denmektedir (Ceylan 2005: 4).

Tasavvufun tesirini Zekî Divanı'nda yoğun bir şekilde görülmektedir. Divan'daki pek çok şiirin ancak tasavvuf bağlamında değerlendirilebileceğini söyleyebiliriz.

Aşk

Tasavvufta aşk, sevginin son mertebesidir, sevginin insanı tam olarak hükümü altına alması, varlığın aslı ve yaratılış sebebidir. Sufiler, sevgiyi çeşitli kısımlara ayırmışlardır, genellikle en üste aşkı koydukları görülür. Aşkı, sevginin en mükemmel şekli sayarlar. Ayrıca aşk, sevenin kendisini sevgilisinde yok etmesidir. Tasavvufta aşk, yakıcı özelliği ile ateşe, sarhoş ediciliği ile şaraba, delirticiliğiyle deliliğe benzetilmiştir (Uludağ 2005: 49). Aslında tasavvufun özünü aşk oluşturmaktadır. Aşk, sufîyi kendinden geçirir, aklını mantığını alır, yerine gönülü koyar, aşkla sevgilisine kavuşur.

Zekî'nin şiirinde aşk konusuna geniş yer ayrılmıştır. Zekî'ye göre aşk rehberdir, vuslata erenler bunu hep aşkla yapmıştır. İnsanı Hakk'a erdiren aşktır, âlem aşktan ibarettir:

Talib-i dîdâr-ı 'aşkım 'aşk reh-berdür bana
Vâşıl-ı dildâr olanlar 'aşka kıldı iktidâ (G.8/1)

Zât-ı Hakka irgüren 'aşkdur irgüren âdemi
Sırr-ı 'aşkı anla sa'y it eyle cân u dil fedâ (G.8/2)

'Aşk ile hûrşîd u mâh âfâka virmiş şa'sa'a
Bâdî-i îcâd-ı 'âlem 'aşkdur bil ibtidâ (G.8/3)

Aradan çık kendüni mahv eyle 'aşk-ı Hakka bak
Hûb u zîşt-i dehr-i 'aşka eyledi mazhar Hudâ (G.8/4)

Hışn-ı 'aşka dâhil oldık ey Zekî kılma hazer
Redd idüb nefsi-i le'îmi Hakka eyle ittikâ (G.8/7)

Rint, Zahit

Rint, dünya işlerini hoş gören insan anlamına gelmektedir. Rint, Divan şiirinde bir mazmun olarak kullanılmıştır. Divan şairleri kendilerini rint olarak değerlendirmişlerdir. Zâhid ise her işin dış görünüşünde kalan, derinlere inmesini beceremeyen, ilim ve iman dış görünüşüyle anlayan, bunu da ısrarla başkalarına anlatan ve durmadan topluma öğütler veren bir kişidir. Şairler de devamlı zâhidin karşısına rinti koymuşlar ve ortaya rint-zâhid çatışması ortaya çıkmıştır. Rint aşka inanırken zâhid, aşkın varlığını reddeder ve tek amaç olarak cennete girmeyi kabul eder. (Pala 1998: 330, 421).

Divan'da da durum farklı değildir, zâhid veya vaiz, kaba saba, dinin özünü kavrayamamış kişi olarak algılanmaktadır. Vaizin boş öğütlerini dinlemek istemeyen şair, ona şöyle seslenir:

Zekîye ‘aşk ile ser-hadd-i cünûn oldu mekân
Baş ağrıtmaya yürü ey vâ‘iz amân eyleme pend (G.37/5)

Rint ise ârifdir, kâmilidir, hoşgörülüdür, cennetten daha ziyade Allah’ın kendisini talep eder. Şair aşağıdaki beyitte rint olduğunu söylemektedir:

Emr-i şâh-ı ‘aşk ile tezyîn olur dîvânımız
Mecma‘-ı rindân-ı ‘irfândur bezm-i meydânımız (G.80/1)

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi zahid, aşka önem vermemektedir, bu nedenle de rintler, zahidin tevhidin sırrına erişemeyeceğini söylerler:

Olamaz esrâr-ı tevhîde vukûf-ı zâhidün
Zevk-i ‘aşka münkir oldu çün o bî-âdâbdur (G.61/4)

Mâsivâ

Mâsivâ, Allah’ın dışında her şey anlamındadır (Uludağ 2005: 237). Mâsivâdan geçmek, kendini Allah’a vermektir. Sufiler gönüllerinde Allah’tan başka bir şeye yer vermezler. Gönülde Allah sevgisinden başka bir şey bulunanlar mâsivâdan geçmiş sayılmazlar (Pala 1998: 263).

Divan’da mâsivâ üzerine beyitler yer almaktadır. Bu beyitlerde Zekî, mâsivânın hakikat ehline uzak olması gerektiğini, vahdetin sırrına eren bir kişinin mâsivâyı tanımayacağını belirtir:

Âşnâ-yı sırr-ı vahdet mâsivâ bilmez nedür İstemez bir dem
hakikat ehli kesretten eser (G.58/3)

Mâsivâdan uzak durulmasını, böylelikle kesretten uzaklaşılacağını ve Allah’ın dışında her şeyden vazgeçildiğinde lezzete ulaşılacağı da yine şairin söyledikleri arasındadır:

Mâsivâdan fariğ ol kıl seyr-i fi’l-lâha nazar Hayret-ender-
hayret içre bul şafâ-yı ‘izzeti (G.173/2)

Mahv-ı fânî kıl gönül terk eyle cümle hâ’ili Halvet-ender-
halvet içre yâr ile kıl şohbeti (G.173/3)

Heykel-i ecnâsa bakma nâzır ol pervâneye Mest-i
envâr-ı tecellî ol unut bu kesreti (G.173/4)

Bazı Mutasavvıflar

Bâz’ullah “Allah doğanı”, Bâz’ül-Eşheb “Kır doğan kuşu” ve Gavs’ül-A’zam “Aczde kalanlara en büyük yardımcı” gibi lakaplarla anılan ve dört büyük kutuptan biri sayılan Abdülkâdir Geylânî, Hazar Denizinin güneyindeki Giylan eyaletinin Nıyf köyünde 470’te (1077-

1078) doğmuştur. Kadiriye tarikatının kurucusu olarak bilinen Muhyiddin Abdülkâdir, 562 (1166-1167) yılında Bağdat'ta vefat etmiştir. (Gölpınarlı 1997: 189-192)

Divan'da Abdülkâdir Geylânî hakkında yazılmış bazı Şiirler vardır. Bu Şiirlerde Zekî'nin Abdülkâdir Geylânî'ye sempati duyduğunu görüyoruz. Geylânî dergâhının bendesi olduğunu söyleyen Zekî'nin Kadirilik ile yakın bir iliŐkisinin olabileceğini söylemek de mümkündür:

Tâ ezel bende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz Server-
i efkende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz Lûtf-ı
cûyende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz Rahm-ı
h-âhende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz Gül-i
zîbende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz Murg-ı
nâlende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz

Çâr-faŐlı felegi görmedüm el-Hakk Őâfi İŐte
bâdi-i sehere ünle cevâb Őâfi Gelmez
gülŐenimüz kiŐver-i cânâda vâfi Feyz-i enfâs-ı
gülîstân-ı cânâna kâfi Gül-i zîbende-i dergâh-ı
Şeh-i Geylânuz Murg-ı nâlende-i dergâh-ı Şeh-
i Geylânuz

Cebhesi nûr o Őâhun hacel eyler güneşi Kuvvet-i
kuds ile tutmıŐ heme revüm vahŐi Nazar-ı hâŐı
komaz teŐne gönülde 'atŐi VaŐfını itmedeyüz
küll-i gıdât u 'iŐi Gül-i zîbende-i dergâh-ı Şeh-i
Geylânuz Murg-ı nâlende-i dergâh-ı Şeh-i
Geylânuz

'İlm-efrâz olıcak 'âlem-i bâlâya o Şâh Lakâb-ı pâkini
Hakk kıldı hemîn bâz-ı Allâh Baş kesüb cümle velî
eylediler ey'v-Allâh Bendesi yerde beŐer gökde
melek Şems ile mâh Gül-i zîbende-i dergâh-ı Şeh-i
Geylânuz Murg-ı nâlende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz

Dâd idüb sâliki bir kez eger eylerse figân Őarkdan garba
irür tarfetü'l-'ayn içre hemân Kahr-ı a'dâ idüben
derdüne eyler dermân Zekî bî-çâresini dinle amân dime
yalan Gül-i zîbende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz Murg-ı
nâlende-i dergâh-ı Şeh-i Geylânuz (Müs.6)

Geylânî'nin isimlerinden Bâz'ül-Eşheb Zekî'nin şiirinde kullanılmıştır.
Zekî aşağıdaki şiirinde Bâzû'l-Eşheb'in piri olduğunu vurgulamıştır:

Şems-i şahrâ-yı hidâyet Bâzû'l-Eşheb pîrümüz
Budur iklim ü hidâyet Bâzû'l-Eşheb pîrümüz

Lem'a-i mihr-i münevver eylemiş cân 'âlemeyn Rûh-
ı erbâb-ı velâyet Bâzû'l-Eşheb pîrümüz

Hâtem-i kenz-i hakikat destine mahkûmdur
Mahzen-i lûtf u 'inâyet Bâzû'l-Eşheb pîrümüz

Dürr-i deryâ-yı hidâyet cevher-i mutlak disem Vaşf
ile olmaz nihâyet Bâzû'l-Eşheb pîrimüz

Berr ü bahr içre idersen istigâsa ey Zekî
İder ol anda himâyet Bâzû'l-Eşheb pîrimüz (G.71)

Zekî, Hacı Bayram Veli'ye de değinir. Hacı Bayram-ı Veli, Ankara'nın Çubuk suyu kenarında Solfasol köyünde doğmuştur. Asıl adı Numan'dır. Doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi yoktur. Bayram adı, doğumunda verilen adı değildir. Bayram adı, Hamid-i Aksarayî tarafından verilmiştir. Hacı Bayram adının yanında Hacı Paşa, Ahî Sultan, Kapıcıbaşı ve Velî lakapları ile de tanınmıştır. Hacı Bayram-ı Veli, Bayramilik'in kurucusu olarak bilinir (Turan 2004).

Zekî'nin şiirleri arasında Hacı Bayram-ı Veli'ye ait bir şiir bulunmaktadır. Bu şiirde Zekî, Hacı Bayram-ı Veli'yi çeşitli açılardan övmektedir:

Pîşvâ-yı 'âşıkândur Hacı Bayrâm Velî
Muktedâ-yı 'ârifândur Hacı Bayrâm Velî

Feyz-i rûhâniyyeti kılmış ihâta 'âlemi Melce'-i
bî-çâregândur Hacı Bayrâm Velî

Hubb-ı zâtı rehber-i tevhîd-i esrâr ile Kenz-i sırr-ı
müste'ândur Hacı Bayrâm Velî

Hâk-i dergâhı dü-çeşm sâlikân-ı tûtüyâ Kutb-ı
arz u âsmândur Hacı Bayrâm Velî

Künbedi ne kible-i eflâke bahş-ı nûr ider
Kible-i kerr ü beyândur Hacı Bayrâm Velî

Gör sevâd-ı Ankara ğark-ı nevâl-i feyzdür
Pâdişâh-ı taht-ı cândur Hacı Bayrâm Velî

Sür yüzüm dergâhına ‘arz-ı niyâz eyle Çâre-sâz-ı bî-
kesândur Hacı Bayrâm Velî (G.179)

3.2.2. Sosyal Hayatla İlgili Hususlara Bakış Açısı

Zekî Divanı’ndaki tarihler, dönemin sosyal hayatını yansıtmaktadırlar. Zekî, dönemindeki çeşitli şahıs ve olaylara tarih düşürmüştür. Bu tarihler bir veya iki beyitten ibaret değil, müstakil şiirlerdir. Bu da dönemin sosyal hayatını belli açılardan takip edebilme imkânını vermektedir. Mesela Zekî, Nurullah Paşa’nın yeni doğan bir çocuğuna tarih düşürmüştür. Yeni doğan çocuk için çocuğun yakınlarına “Allah analı babalı büyütsün”, “Ömrü uzun olsun” gibi halk deyişlerini kullanmaktadır:

Cümle âfât u belâ-yı dehrden kılsun emîn
Vâlid ü mâderle Hakk vîrsün şafâ-yı bî-‘adîl (T.1/4)

Tâli‘ün mes‘ûd hem bahtun kavî itsün Hudâ Hayr ile
ihsân idüb ezvâk-ı hoş ömri tavîl (T.1/4)

Zekî’nin sosyal yaşamı yakından takip ettiğini gösteren tarihlerden birisi de Divan şiirinin meşhur simalarından Keçecizade İzzet Molla’nın doğan oğluna düşürdüğü tarihtir. Bu şiirinde Zekî, çocuğa hayır dualar etmekte, çocuğun analı babalı büyümesini ve talihinin açık olmasını temenni etmektedir:

Virdi bir mahdûm Hakk ‘İzzet Efendiye yine
Makdemiyle şâd olub dil rûşen olsun dîdeler

İsmi çün Molla Murâd olsun cihânda ber-murâd
Görmesün dünyâda hiç âlâm ile âzürdeler

Dâverân u vâlid ü mâderle kılsun pâydâr Dehrde
Hakk-ı ‘izz ile hem tâli‘-i ferhundeler

Mazhar-ı feyz-i Hudâ-yı bîrr ü tevvâb olalar
Atvel-i a‘mâr ile ezvâk-ı bî-hadd ideler

Yümn-i teşrîfine didüm ey Zekî târîh-i tâm Kevne bâ-‘izzet
Murâd Molla hû geldi müjdeler (T.3)

Zekî’nin devlet işlerindeki gelişmeleri de yakından takip ettiğini gösteren dokuz numaralı tarihi, Galip Paşa’nın boğazda görevlendirilmesi

ile ilgilidir. Galip Paşa'nın yeni görevi için tarih düşüren şair, ona yeni görevinde başarılar dilemektedir. Ayrıca bu şiirde tarihte yöneticilikleri ve adaletleri ile ünlü şahsiyetlere (Hz. Süleyman, Hz. Ebubekir, Hz. Ömer, Hz. Ali, Hz. Osman vb.) rastlanmaktadır. Aynı şekilde 11 nolu tarih Edirne Valisi Mehmet Esat Paşa'nın vezir oluşu ile ilgilidir. Bu tarih, Osmanlı devlet yapısındaki bazı gelişmelerin şiire yansımalarına örnek gösterilebilir.

Zekî Divanı'nda sosyal hayata ilişkin veya sosyal hayat aksi olarak kabul edebileceğimiz durumlardan birisi de Kerbela Olayı'nın anılması ve anma esnasında başvurulmuş uygulamalardır. Divan'da Kerbela Olayı'nın hatırlatıldığı pek çok şiir vardır. Bu şiirlerden dönemin yas gelenekleri hakkında bilgi sahibi olmak mümkündür. Yüzyıllardır tesirini devam ettiren bu olay, Zekî tarafından her fırsatta lanetlenmiştir:

Tâzelendi yine dâg-ı dil-i erbâb-ı vefâ
Geldi çün mâtem-i şeh-zâde-i şâh-ı dü-serâ (K.1/1)

Ey dil-i gam-dîde vakt-i mâtem irdi kıl figân
Nâle vü zârün irişsün tâbe evc-i âsmâna (K.3/1)

Hazret-i şâh-ı şehîd-i Kerbelâ ya'ni Hüseyin
Âh kim bu mâh içinde eyledi 'azm-ı cinân (K.3/4)

Sonuç

Bu çalışmada Zekî adlı divan şairinin Divanı tanıtılmış olup divanında bulunan şiirlerden hareketle, şairin edebî ve fikrî kişiliği ile ilgili tespit ve değerlendirmelerde bulunulmuştur. Yapılan araştırmalarda şairin hayatına dair herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır. Belîğ, Safâyî ve Güftî'nin tezkireleri ile "Osmanlı Müellifleri, Son Asır Türk Şairleri, Sicill-i Osmânî" gibi eserlerde Zekî adına rastlanmaktadır. Ancak verilen bilgilerin azlığı nedeniyle bu şairlerden birinin, söz konusu Divan'ın şairi olduğunu söylemek zordur. Divanda geçen tarihler ve isimler ise Zekî'nin 19. yüzyılda yaşamış olduğunu işaret etmektedir.

Zekî mutasavvıf bir şairdir. Kaside ve gazellerinde Hz. Muhammed, Hz. Ali, Hz. Hüseyin ve on iki imama duyulan sevgi sıkça işlenmiştir. Zekî'de derin bir ehl-i beyt sevgisi vardır. Ancak ehl-i beyt sevgisi işlenirken Kerbelâ olayının, Hz. Hüseyin'in öldürülmesinden dolayı duyulan üzüntünün ve on iki imama duyulan sevginin ağırlık teşkil etmesi, Zekî'nin Alevi-Bektaşî bir şair olabileceğini akla getirmektedir. Çünkü şiirlerinde gösterdiği hassasiyet, ehl-i beyt sevgisinin de ötesindedir. Bunun dışında ilahî aşk, sevgilinin güzellikleri, kesrette olmanın verdiği sıkıntılar, felekten yakınmalar konu olarak işlenmiştir.

Türk edebiyatında yeni ve batı tesirinde bir dönemin başladığı 19. yüzyılda Zekî'nin bu Divan'ı oluşturmuş olması, divan şiiri geleneğinin hala saf, dış etkilere uzak bir şekilde devam ettiğinin bir göstergesidir. Nitekim Zekî mürettebe yakın bir divan oluşturmuş, başarısı tartışmaya açık olsa da divan edebiyatının şekil geleneklerine ve ruhuna uygun şiirler yazmıştır. Divanda 191 gazel, 4 kaside, 6 murabba, 2 muhammes, 7 tahmis, 7 müseddes, 6 şarkı, 11 tarih, 3 mesnevi, 7 beyit, 4 tamamlanmamış şiir olmak üzere 248 şiir bulunmaktadır.

Bu eser şairin tek eseridir ve eser tek nüshadan ibarettir. Bu eseri özel ve çalışılmaya değer kılan en önemli nokta şairin Alevi-Bektaşî kimliğine sahip olması, bunu eserinde kuvvetle yansıtmasıdır. Türk şiirinde Alevi-Bektaşî kültürü daha çok halk şiirinde yansımaları bulurken, aynı yansımalar divan edebiyatı kategorisinde yer alan bu eserde de adım adım izlenebilmektedir. Dolayısıyla Zekî; divan şiiri için yeni bir sima, divan; Türk şiirinin divan külliyatında yeni bir eser ve Alevî-Bektaşî şiiri üzerine çalışacaklar için yeni bir malzemedir.

KAYNAKLAR

- ABDÜLKADİROĞLU, Abdülkerim (1985). **İsmail Belîğ Nuhbetü'l-Âsâr Li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'âr**, Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- BİLGEGİL, Kaya (1989). **Edebîyat Bilgi ve Teorileri Belâgat**, İstanbul: Enderun Kitabevi.
- CEYLAN, Ömür (2005). *Böyle Buyurdu Sûfî Tasavvuf ve Şerh Edebîyatı Araştırmaları*, İstanbul: Kapı Yayınları.
- ÇAPAN, Pervin (2005). **Mustafa Safâyî Efendi- Tezkire-i Safâyî (Nuhbetü'l-Âsâr Min Fevâ'idü'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks**, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1997). **Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar**, İstanbul: İnkılâp.
- İSEN, Mustafa; MACİT, Muhsin; HORATA, Osman; KILIÇ, Filiz; AKSOYAK, İ.Hakkı (2003). **Eski Türk Edebîyatı El Kitabı**, Ankara: Grafiker Yayınları.
- İZ, Mahir (1997). *Tasavvuf Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatlar*, İstanbul: Kitabevi.
- KURNAZ, Cemal; TATÇI, Mustafa (2001). *Mehmet Nâil Tuman, Tuhfe-i Nâili, Divan Şairlerinin Muhtasar Biyografiler*, Ankara: Bizim Büro Yayınları.
- MENGLİ, Mine (1997). *Eski Türk Edebîyatı Tarihi Edebîyat Tarihi Metinler*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- ÖZKIRIMLI, Atilla (1993). *Toplumsal Bir Başkaldırının İdeolojisi Alevilik-Bektaşilik*, İstanbul: Cem Yayınevi.
- PALA, İskender (1998). **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, İstanbul: Ötüken Neşriyat A.Ş.
- ŞAHİN, Gülay (2008). **Zekî Divanı, İnceleme-Metin-Dizin**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Balıkesir: Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- ŞAHİN, Gülay (2011). *"Zekî Divanı ve Divan'daki Kerbela Mersiyeleri Üzerine Bir Değerlendirme"*, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Ankara, 59: 239-252.

TURAN, Fatma Ahsen (2004). Ankara ile Bütünleşen Bir Mana Önderi Hacı Bayram-ı Veli, Ankara: Akçağ Yayınları.

ULUDAĞ, Süleyman (2005). **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul: Kabalcı Yayınevi.

YILMAZ, Kâşif (2001). **Güfû ve Teşrifâtü'ş-Şu'arâsı**. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.